

С. І. Киреєв

Державне регулювання економіки

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ – діяльність держави з підтримання стабільності відтворення та забезпечення умов для розвитку економіки. Є однією з осн. форм участі держави в економіці, що полягає у її впливі на розподіл ресурсів і доходів, темпи екон. розвитку та рівень добробуту насел. країни. На різних істор. етапах гол. завданнями Д. р. е. були: подолання криз і боротьба з безробіттям, стимулювання екон. зростання, послаблення інфляції, зміцнення зовн.-екон. позицій, стабілізація платіж. балансу, стимулювання структур. зрушень в економіці. Держ. регулювання вироб. пропорцій певною мірою регламентує характер ринку, який є основою нац. економіки. Держ. регулювання може знач. мірою потіснити ринк., а може й спиратися на нього, впливаючи на притаманні ринк. регулюванню стимули та орієнтири. Держава здатна заохочувати ринок, застосовуючи заходи з обмеження монополіст. тенденцій (напр., за допомогою антимонопол. законодавства, керуючись при цьому інтересами не окремих груп великого капіталу, а суспільства у цілому, потребами екон. розвитку).

Сучас. ринк. економіці притаманна різноманітність методів, форм й інститутів держ. регулювання. Розрізняють адм., правові, прямі та непрямі форми і методи Д. р. е. Серед адм. методів – видача ліцензій на різні види діяльності, встановлення квот на експорт й імпорт, квот для молоді при створенні нових робочих місць, контроль за цінами, якістю продукції, доходами. Держ. правове регулювання здійснюють на основі цивіл. і госп. законодавства через систему норм та правил, встановлених ними. Д. р. е. може бути прямим і непрямим. Пряме екон. регулювання полягає у безповорот. адрес. фінансуванні секторів, галузей, територій і окремих підприємств. До нього відносять субвенції та субсидії, що включають різноманітні дотації, доплати зі спец. бюджет. і позабюджет. фондів заг.-нац., регіон., місц. рівнів; пільг. кредити й податк. пільги. Прямі форми регулювання сприяють вирівнюванню фінанс. стану окремих ланок господарства, але водночас деформують реал. співвідношення цін і витрат, здатність підприємств до конкуренції, знижуючи тим самим дієвість ринк. регуляторів. Держава використовує методи прямого регулювання у сферах і галузях, конкурентоспроможність яких з тих чи ін. причин не може бути забезпечена лише за допомогою ринк. механізму. Це сектори, де вирішують великомасштабні стратег. завдання (фундаментал. наука, оборона, освіта); де приватні

інвестиції пов'язані з високими ризиками і на їх основі нездійсненні або важко здійсненні довгострок. і найбільш витратні проекти (аерокосмічна пром-сть, атомна енергетика, ін. наукоємні галузі); де сусп. вигода значно перевищує вигоду окремих підприємств або зумовлює додатк. витрати (напр., у сфері екології). Непрямими формами Д. р. е. є регулювання обсягу грош. маси, визначення умов надання централізов. кредитів і ставки відсотка, політика у галузі податків, валют. курсу, мита тощо. На відміну від прямих, непрямі форми держ. регулювання відкривають простір для екон. стимулів та дії механізмів ринк. регулювання – зниження податку на прибуток і ставки відсотка за кредит призводить до розширення виробництва у відповідності з попитом. Розрізняють також коротко- і довгострок. Д. р. е. До першого типу відносять антициклічне регулювання, в основі якого лежить кейнсіан. концепція впливу на сукуп. попит, а також антиінфляц. регулювання, здійснюване переважно у вигляді політики доходів (контроль над заробіт. платою і цінами та обмеження темпів зростання грош. маси), згідно з рекомендаціями монетаристів. У системі довгострок. регулювання, що має на меті стратег. цілі, центр. місце, як правило, посідає цілеспрямов. вплив на обсяг і структуру інвестицій, рівень заощаджень в економіці. При цьому гол. завданням є здійснення структур. зрушень, розвитку наукоєм. вироб-в, піднесення відсталих в екон. відношенні регіонів. Нині все більшого значення набуває гуманітарна функція держ. регулювання, суть якої полягає у формуванні соц. спрямованості розвитку економіки. Наприкінці 20 ст. в індустріально розвинених країнах бл. половини усіх бюджет. витрат йшло на соц. потреби.

Між системами Д. р. е. в окремих країнах є суттєві розбіжності, зумовлені специфікою істор. розвитку, структурою економіки, формами держ. устрою, особливостями приват. сектору. Так, у Великій Британії криза серед. 1970-х рр. допомогла усвідомити, що пріоритет короткострок. регулювання над довгострок. гальмує процес перебудови економіки, внаслідок чого виявилися дискредитованими усі колишні варіанти держ. регулювання, базовані на кейнсіан. теорії. У травні 1979 до влади прийшов уряд М. Тетчер, який спирався на установки правих консерваторів. За період перебування консерваторів при владі модель Д. р. е. зазнала суттєвих змін. Держава взяла курс на дерегулювання, «розпорошення» відносин власності, впровадження ринк. начал і конкуренції. Через державно-приватне партнерство здійснена докорінна перебудова структури британ. паливно-енергет. комплексу – освоєні нафтогаз. родовища Пн. моря з одночас. згортанням видобутку вугілля на нерентабел. шахтах. Від 1997, коли до влади повернулися лейбористи на чолі з Т. Блером, почали втілювати у життя прагматичні принципи «нового лейборизму», які поєднували соц. цінності старого лейборизму із курсом попередників на розвиток ринк. економіки. Натомість у Японії впроваджували суттєво відмінні модернізац. заходи: держава активно втручалась у розподіл ресурсів між галузями та процес їх становлення з метою формування індустріал. структури (здійснювала пром. політику). Її найважливішим інструментом стала система валют. квот на оплату необхід. імпорту

(практично картк. розподіл валют. ресурсів) і санкціонування доступу для іноз. інвесторів виключно на індивідуал. основі. Тим самим іноз. конкуренція на внутр. ринку Японії зводилася до мінімуму. Гол. компонентом такої політики був протекціонізм, роль ін. виконували податк. пільги пріоритет. галузям, а також обмеженість доступу нових конкурентів на ринки та регламентація спеціалізації підприємств у деяких галузях (нафтоперероблення, нафтохімія, банків. діяльність і страхування). Специфічно япон. метод допомоги пріоритет. галузям, не застосований жодною ін. країною, полягав у наданні галуз. союзам підприємців права на створення підконтрол. урядові картелів під час цикліч. спадів. Компаніям дозволялось фіксувати ціни та лімітувати випуск продукції до моменту виникнення достат. попиту на внутр. ринку країни (цей захід застосовувався і для підтримки нових галузей). Таке регулювання дало змогу Японії сформувати пром. потенціал для конкурентоспромож. експорту, а протекціоніст. заходи зумовили величезне позитивне сальдо у торгівлі зі США та країнами Європи, що з серед. 1980-х рр. стало причиною гострих конфліктів. Япон. уряд вимушено визнав, що позитивне сальдо торг. балансу – результат структур. диспропорції економіки, занадто орієнтованої на експорт. У зв'язку з цим для Японії актуал. є здійснення інституціонал. реформ, формування нових монетар. і фіскал. способів створення додатк. внутр. попиту. Отже, навіть країни, тотожні за геогр. розташуванням (острови) і політ. устроєм (конституц. монархії), мають суттєві відмінності у Д. р. е. Разом з тим, в усіх ринково розвинених країнах системи Д. р. е. побудовані на використанні комбінації бюджетно-податк. і кредитно-грош. важелів й адм. інструментів. Аналіз наяв. досвіду розвинених країн засвідчує суттєву особливість, що характеризує зміну масштабів і глибини Д. р. е. та спрямованість подіб. змін. Протягом майже століття (починаючи з 2-ї пол. 19 ст.) масштаби й інтенсивність Д. р. е. посилювалися. Однак для виведення заг. закону зростання екон. ролі держави у процесі істор. розвитку наявна база даних недостатня. Тенденція до зростання екон. ролі держави у 2-й пол. 20 ст. не всюди і не завжди відслідкована. Більше того, у цей період у багатьох країнах успішно й послідовно впроваджений широкий комплекс заходів з дерегулювання, роздержавлення економіки, що знайшло свій прояв у проведенні денаціоналізації та приватизації держ. підприємств. Зміна масштабів й інтенсивності держ. втручання у економіку в ринк. системах має період., хвилеподіб. характер – доволі тривалі істор. періоди його посилення змінювались періодами з протилеж. спрямованістю цих процесів. Реакцією на такий перебіг подій стало розроблення нових концептуал. засад взаємозв'язку держави та бізнесу. В звіті Світ. банку за 1997 «Держава у світі, що змінюється» вміщена концепція т. зв. ефектив. держави. Відкинувши мінімаліст. підхід і фетишизацію держави, Світ. банк у цій концепції наголосив на зміні акцентів з кількіс. аспекту на якіс. і перегляді розмірів держ. втручання в економіку. Глобал. характер екон. інтеграції та демократизація суспільства звужують межі для довол. і волюнтарист. поведінки держави. Використовуючи досягнення інформ.-комунікац. революції, держава повинна регулювати приват. сектор, концентрувати зусилля на пріоритет. напрямках соц.-екон. розвитку і встановленні партнерства зі світом.

спільнотою. Вона відіграє провідну роль у створенні інституц. засад ринку. Довіра до уряду, прозорість його розпоряджень і заходів, послідовність у їх здійсненні – найважливіші чинники заохочення інвесторів. Держ. політика і програми повинні спрямовуватися не лише на екон. зростання, а й на справедливий розподіл результатів ринк. розвитку, передусім у гуманітар. сфері. Держава має розмежовувати конкурентні та монопол. сегменти в енергетиці, комунал. секторі, на транспорті, у галузі комунікацій, забезпечити захищеність домогосподарств від чинників ринк. ризику шляхом реформ пенсій. і мед. обслуговування, страхування на випадок безробіття, залучаючи до цих процесів ділові кола, найманих працівників, органи місц. самоврядування. Посилення ролі приват. сектору в сфері інфраструктур. і соц. послуг можливе за наявності високоякіс. системи держ. регулювання та механізму здійснення приватизації у прозорих умовах і створення широкого кола власників. Також необхідні механізми ефектив. поділу повноважень між гілками влади, інструменти протидії волюнтаризму, корупції. Особливе значення має становлення ринк. мотивації у діяльності держ. інституцій.

На поч. ринк. реформ в Україні влада виходила з мінімізації ролі держави в екон. сфері, однак у специфіч. умовах, для яких характерні, з одного боку, масштабність країни (за європ. стандартами), багатогалуз. виробництво і великий внутр. ринок, а з ін. – тех.-екон. відсталість багатьох секторів економіки, високий ступінь монополізації господарства, успадкований гігант. ВПК, слабка соц. захищеність осн. верств насел., вивільнення ринк. сил не призвело до автомат. зростання ефективності та конкурентоспроможності нац. виробництва, формування оптималь. пропорцій у розвитку окремих його частин відповідно до прогресив. світ. тенденцій. Здійснення знач. перетворень в Україні вимагало єдиної держ. програми реформування нац. економіки. На роль такої програми у свій час претендували президент., уряд. і парт. розробки – «Курсом радикальних ринкових реформ», затв. ВР України 11 жовтня 1994, «Україна: поступ у XXI століття. Стратегія економічної та соціальної політики на 2000–2004 рр.», «Україна – 2010», «Стратегія економічного і соціального розвитку України на 2004–2015 роки. Шляхом Європейської інтеграції», маніфест «Помаранчевої революції» «Десять кроків назустріч людям» та ін. Чималу роль у формулюванні правил, покликаних регулювати діяльність усіх госп. суб'єктів, відіграла ВР. Спираючись на ці документи, Україна здійснювала й здійснює регулювання макроекон. параметрів. Держава виконує функцію регулювання грош. обігу, формує та розвиває відносини між КМ і НБУ, закладає основи антиінфляц. політики. Орієнтація на фінанс. стабілізацію супроводжувалася заходами з подолання трансформац. спаду 1990–99, що створило передумови (починаючи з 2000) для виходу України на траєкторію екон. зростання зі середньоріч. темпом приросту ВВП на 7 %, що у 2,5–3 рази перевищує темпи зростання світ. економіки. Держава спрямовувала свої зусилля на регулювання соц. сфери, подолання масового безробіття та зубожіння насел., послаблення соц. конфліктів. У зв'язку з цим особл. місце посідає політика доходів і зайнятості. Держава

заохочує доходи всіх учасників ринку – як власників, так і найманих працівників, але водночас стежить, щоб зростання доходів насел. загалом та окремих його груп узгоджувалося зі зростанням купівел. спроможності гривні на основі підвищення продуктивності праці та насичення внутр. ринку передусім вітчизн. продукцією. Так, якщо 2000 на внутр. ринку реалізовано лише 37,6 % ВВП України, то 2005 цей показник збільшився до 48,5 %, що свідчить про підвищення конкурентоспроможності вітчизн. товаровиробників. Нарощення обсягів реалізації вітчизн. продукції за кордоном, яке стало наслідком політики лібералізації зовн.-екон. діяльності, перетворилося на вагомий чинник пом'якшення негатив. впливу систем. кризи, а згодом – екон. зростання. Разом з тим, вимушена прискорена інтеграція у світ. ринок мала для України значні деструктивні наслідки, насамперед у частині домінування виробництва у галузях з низькою питомою вагою доданої вартості. Зорієнтованість економіки України на пріоритетне обслуговування зовн. попиту робить вітчизн. економіку надзвич. вразливою та залежною від сплесків і спадів світ. екон. кон'юнктури. Окрім того, ревальвація гривні призвела до появи від'єм. сальдо торг. балансу. Все це вимагає знач. корекції зовн.-торг. і валют. регулювання. Усвідомлення необхідності актив. держ. макроекон. регулювання в Україні невід'ємне від питання про те, у чиїх інтересах має діяти держава, формуючи екон. політику, спрямовану на ринк. перетворення. Україна, як і будь-яка ін. держава, повинна захищати інтереси нації, сприяючи розвитку діяльності передусім тих суб'єктів господарювання, екон. діяльність яких спрямована на прогресив. розвиток нац. економіки.

Рекомендована література

1. Трансформація моделі економіки України (ідеологія, протиріччя, перспективи). К., 1999;
2. Держава та економічне зростання (концепція державного регулювання відтворювальних процесів в економіці України). К., 2001;
3. Роль держави в довгостроковому економічному зростанні. К.; Х., 2003;
4. Жаліло Я. А. Економічна стратегія держави: теорія, методологія, практика. К., 2003;
5. Венгер В. В. Регулювання діяльності природних монополій: теорія і практика. К., 2007.

Бібліографічний опис:

Державне регулювання економіки / С. І. Киреєв // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2007. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-26151>

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).